

УДК 27-12-55-536.25

DOI: <https://doi.org/10.52761/2522-1558.2023.18.7>

БОГОСЛОВ'Я ТАЇНСТВА ОЛИВОПОМАЗАННЯ В ДИНАМІЦІ LITURGIE COMPARÉE

ПАСІЧНИК Василь

Парафія св. апостола Луки

вул. Медична 15, м. Івано-Франківськ, 76018, Україна

e-mail: interedscience@gmail.com

Бібліографічний опис статті: Пасічник В. (2023). Богослов'я таїнства Оливопомазання в динаміці Liturgie Comparée. *Добрий Пастир: науковий вісник Івано-Франківської академії Івана Золотоустого. Богослов'я. Філософія. Історія*, (18), 77–89. doi: <https://doi.org/10.52761/2522-1558.2023.18.7>

Анотація. У статті представлено аналіз історії богослов'я таїнства Оливопомазання, подано інтерпретацію його містагогії за допомогою теорії літургійної еволюції liturgie comparée, за А. Baumstark. Дослідження проводимо за допомогою адаптації сучасного методу порівняльної літургії, liturgie comparée А. Baumstark. Переосмислено первісний богословський зміст та мету Оливопомазання – повернення хворих у таїнственне літургійне життя Церкви, що є умовою їх цілісного оздоровлення. Подібне богословське розуміння склало основи усього подальшого розвитку *lex orandi* таїнства Оливопомазання. Початкові прості форми стали збагачені монастирськими й кафедральними впливами у зв'язку з добовим літургійним життям Церкви. З початком епохи книгодрукування та ренесансу (XV-XVI ст.) появляються так звані синтетичні чини сучасного зразка. Чинопослідування й надалі зазнає змін, про що свідчать приклади поширення скороченого обряду та мода на загальне Соборування. У статті нами по-новому класифіковано та досліджено складну літургійно-богословську передісторію таїнства Святого Єлею.

Ключові слова: Оливопомазання, таїнство, чинопослідування, богослов'я, містагогія, історія, liturgie comparée, *lex orandi*, Євхологійон, Євхаристія, добове коло, еволюція, Церква, воцерковлення, есхатологія.

EVOLUTION OF THE ANOINTING OF THE SICK LITURGIE IN THE LITURGIE COMPAREE DYNAMICS: MYSTAGOGY

Abstract. The article presents an analysis of the history of the theology of the sacrament of Anointing, an interpretation of its mystagogy using the theory of liturgical evolution liturgie comparée, according to A. Baumstark. We conduct research using the adaptation of the modern method of comparative liturgy, liturgie comparée A. Baumstark. The original theological meaning and purpose of Anointing is

reinterpreted - the return of the sick to the sacramental liturgical life of the Church, which is a condition for their holistic recovery. A similar theological understanding formed the basis of the entire further development of the lex orandi of the sacrament of Anointing. The initial simple forms became enriched by monastic and cathedral influences in connection with the daily liturgical life of the Church. With the beginning of the era of book printing and the Renaissance (XV-XVI centuries), the so-called synthetic ranks of the modern model appeared. The liturgy will continue to undergo changes, as evidenced by the spread of the abbreviated rite and the fashion for the general Assembly. In the article, we classified and researched the complex liturgical and theological background of the sacrament of St. Elias in a new way.

Key words: *Anointing, sacrament, liturgy, theology, mystagogy, history, liturgie comparée, lex orandi, Euchologion, Eucharist, daily circle, evolution, Church, churchization, eschatology.*

Постановка проблеми. Таїнство Оливопомазання (ін. назви Соборування, Святий Єлей, Єлеосвячення, Маслосвяття) одне із проблемних церковних таїнств. Його богослужіння подекуди зведено до мінімальної обрядовості, стигматизованої процедури. У зв'язку з процесами секуляризації християнського мислення, євангельського розуміння хвороби та смерті таїнство християнського зцілення втрачає своє первісне значення¹. Постає питання переосмислення богослов'я Оливопомазання, його відповідності до змісту й суті його lex orandi. До цього заохочує II Ватиканський Собор, новітні документи Церкви про самоідентичність Східних Церков. Завдання вимагає додаткових досліджень в лоні містагогійного досвіду Церкви. Треба шукати за новими більш прийнятними моделями богословської інтерпретації, які би залишалися вірними оригінальним літургійним структурам, органічно доповнювали й розвивали їх².

Мета дослідження. Дослідження, що проводиться у статті має на меті шляхом аналізу історії таїнства переосмислити первісний богословський зміст та мету Оливопомазання.

Методи дослідження. Дослідження проводимо за допомогою адаптації сучасного методу порівняльної літургії, liturgie comparée А. Ваумстарк³. Метод доказав свою надійність у сфері літургійного сакраментального богослов'я та є ефективний в реалізації більш нових та цілісних підходів. Базується на трьох основних законах літургійного розвитку: перший – від різноманітності до одноманітності, другий – від простого до складного, третій - ретроспективний поступ.

Зауважуємо, законам liturgie comparée відповідають три етапи формування чинопослідування Святого Єлею: редакції євхаристійні, редакції всередині добового кола та самостійні незалежні чини. Зазначаємо, це не стільки певні

¹ Шмеман О. За життя світу: Таїнства і православ'я. Вид-во УКУ. - Львів 2009. – 219 с.

² Ваумстарк А. Liturgie comparée: Principes et Méthodes pour l'étude historique des liturgie chrétiennes, Chevetogne. 1953.

³ Рак В. Богослов'я Святого Єлею на слов'янському Сході (XIX-XXI ст.): Шляхи до містагогійного розуміння. Roma. 2018. 65-76.

хронологічні фази, а скільки різні літургійні форми таїнства Оливопомазання⁴. Дані положення поетапно дослідимо та обґрунтуємо.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Для проведення дослідження було використано результати досліджень низки авторів, що опубліковані у науково-практичних та теоретико-методичних роботах, зокрема, окремі аспекти таїнства православ'я, проблема чинопослідування Святого Єлею знайшла наукове висвітлення в сфері східнослов'янського богослов'я. Над дослідженням історично-літургійного розвитку зокрема потрудились такі католицькі та православні богослови: Олександр Шмеман⁵, А. Baumstark⁶, Василь Рак⁷, Elie Méliá⁸, М. Арранц⁹, С. R. Hutcheon¹⁰, Wobbemin G.¹¹, P. Meyendorff¹², Méliá E.¹³ та інші.

Виклад основного матеріалу. Досліджуючи історію формування таїнства Оливопомазання в перших віках Церкви, зауважуємо певні характерні особливості. Так на початках Церкви не представлено означеного літургійного чину на зразок теперішнього¹⁴. Знаходимо різні відокремлені одне від одного молитви. Тексти свідчать, що молитви були призначені для освячення елею. Їх проводили в часі євхаристійної відправи. Літургійна асамблея устами предстоятелів приносила подяку Божому милосердю, яке мало виявити себе в помазанні Єлеєм¹⁵. Як вказують ті самі тексти, призначення елею було універсальним: на хвороби душі та тіла, для прощення і примирення, для очищення від злих духів, благословення, вирішення життєвих негараздів та проблем, для покійних¹⁶. Часто поєднано з молитвами на освячення інших речовин - вина, води, хліба¹⁷.

⁴ Méliá E. The Sacrament of the Anointing of the Sick: Its Historical Development and Current Practice // Temple of the Holy Spirit: Sickness and death of the Christian in the Liturgy: The twenty-first Liturgical Conference Saint-Serge / пер. з фр. Mettew J. O'Connell. New York. 1983, S. 151-157.

⁵ Шмеман О. За життя світу: Таїнства і православ'я. Вид-во УКУ. - Львів 2009. – 219 с.

⁶ Baumstark A. Liturgie comparée: Principes et Méthodes pour l'étude historique des liturgie chrétiennes. Chevetogne. 1953.

⁷ Рак В. Богослов'я Святого Єлею на слов'янському Сході (XIX-XXI ст.): Шляхи до містагогійного розуміння. Romae. 2018, S. 65-76.

⁸ Méliá E. The Sacrament of the Anointing of the Sick: Its Historical Development and Current Practice // Temple of the Holy Spirit: Sickness and death of the Christian in the Liturgy: The twenty-first Liturgical Conference Saint-Serge / пер. з фр. Mettew J. O'Connell. New York. 1983. S. 151-157

⁹ Арранц М. Исцеление души и тела. Таинство Елеосвящения и другие терапевтические и разрешительные молитвы и чины Византийской Традиции. Исторический опыт, Рим. 2001

¹⁰ Hutcheon C. R. «The Euchelaion Mystery of Restoration: Anointing in the Byzantine Tradition.» W 76.1.2002. S. 25-42.

¹¹ Wobbemin G. Altchristliche Liturgische Stücke aus der Kirche Aegyptens nebst einem dogmatischen Brief des Bischofs Serapion von Thmuis, TU, Leipzig. 1989.

¹² Meyendorff P. The Anointing of the Sick, International Journal of Orthodox Theology 2:1. 2011. S. 70-78

¹³ Méliá E. The Sacrament of the Anointing of the Sick: Its Historical Development and Current Practice // Temple of the Holy Spirit: Sickness and death of the Christian in the Liturgy: The twenty-first Liturgical Conference Saint-Serge / пер. з фр. Mettew J. O'Connell. New York. 1983.

¹⁴ Арранц М. Исцеление души и тела. Таинство Елеосвящения и другие терапевтические и разрешительные молитвы и чины Византийской Традиции. Исторический опыт, Рим. 2001.

¹⁵ Hutcheon C. R. «The Euchelaion Mystery of Restoration: Anointing in the Byzantine Tradition.» W 76.1. 2002.S. 25-42.

¹⁶ Wobbemin G. Altchristliche Liturgische Stücke aus der Kirche Aegyptens nebst einem dogmatischen Brief des Bischofs Serapion von Thmuis, TU, Leipzig. 1989.

¹⁷ Meyendorff P. The Anointing of the Sick, International Journal of Orthodox Theology 2:1, 2011. S. 70-78

До подібних, як на теперішній огляд, суперечностей додається наступна. Хоча освячувати єлей мали право виключно пресвітери, то помазувати могли також і миряни¹⁸. Вірні брали єлей зі собою та вільно користувалися ним¹⁹. Щоправда подібний звичай дістав певні обмеження. За вказівкою Папи Інокента I, возливати єлей на каяників мирянам суворо заборонено: «На каяників (миряни – В. П.) возливати єлей не можуть, тому що це є таїнством». Неможливо, «бо кому відмовлено в інших таїнствах, як можна припустити, що один вид може бути дарований?»²⁰. Очевидно, заборона діє, тому що окрім терапевтично-лікувального значення єлей являвся знаком примирення з Церквою, а до цього були компетентними виключно єпископи. Найкращим моментом подібного примиряючого Оливопомазання був передпасхальний час у Великий четвер²¹.

Наступний важливий поворот в історії Оливопомазання відбувається з появою євхологійної традиції в VIII ст.²². Ближчий аналіз євхологійних джерел показує, що на даному етапі в дію вступає перший закон літургійного розвитку - від різноманітності до одноманітності. Хоча спочатку ще дуже відмінні, рукописні Євхологіони визначають подальшу тенденцію уніфікації різноманітної молитовної практики, надаючи Оливопомазання вигляду чинопослідування²³. Як і раніше таїнство пов'язують з Літургією, що називаємо євхаристійні редакції Оливопомазання. Євхаристійні редакції - результат зібрання та синтезу різних терапевтичних молитов та звичаїв.

Зазначимо, формування євхаристійних редакцій припало на історичний період, коли, як говорить R.F. Taft, Велика Церква в Константинополі намагалася стати взірцем для решти церков Візантійської імперії²⁴. Ось чому подібні між собою євхаристійні редакції Оливопомазання знаходять своє поширення в цілій низці ранніх італо-візантійських кодексів²⁵. Їх чинопослідування збагачені обрядами сімох лампад, читаннями на вибір трьох різних молитов на освячення елею та подвійного способу помазування хворого: визначених місць та всього тіла.

Розглянемо типову євхаристійну редакцію з Стратегіос Paris. Coisl. №213 (1027 р.). Вірогідно, це аристократична модель константинопольського богослужіння, призначеного для домашнього храму²⁶.

Освячення елею проводили після проскомидії, на яку відповідно кількості ієреїв приносили сім просфор. Священики почергово читали молитву на

¹⁸ Арранц М. Исцеление души и тела. Таинство Елеосвящения и другие терапевтические и разрешительные молитвы и чины Византийской Традиции. Исторический опыт, Рим. 2001.

¹⁹ Hutcheon C. R. «The Euchelaion Mystery of Restoration: Anointing in the Byzantine Tradition.» W 76.1. 2002. S. 25-42.

²⁰ Mélia E. The Sacrament of the Anointing of the Sick: Its Historical Development and Current Practice // Temple of the Holly Spirit: Sickness and death of the Christian in the Liturgy: The twenty-first Liturgical Conference Saint-Serge / пер. з фр. Mettew J. O'Connell. New York. 1983.

²¹ Meyendorff P. The Anointing of the Sick, International Journal of Orthodox Theology 2:1. 2011. S. 70-78

²² Baumstark. A. Liturgie comparée, 18-22. Поп. Emmanuel Lanne. Liturgia comparata. Roma. 1969. S. 6-13.

²³ Arranz M. L'Eucologio Costantinopolitano agli inizi del secolo XI. R., 1996. P. 366-367.

²⁴ Тафт Ф. Візантійський обряд: Коротка історія / пер. з англ. Р. Скакун, перед. М. Петрович. Львів. 2011.

²⁵ Baumstark. A. Liturgie comparée, 18-22. Поп. Emmanuel Lanne. Liturgia comparata. Roma. 1969. S. 6-13.

²⁶ Maj J. M. Coisl. 213 Eucologio della Grande Chiesa: Manoscritto greco della Biblioteca Nazionale di Parigi (ff. 101-211): Excerpta ex Dissertatione ad Doctoratum / Pontificium Istitutum Orientale. Romae. 1995.

освячення елею, в кінці кожен запалював свою лампаду. Слідувала Божественна Літургія, на якій прокимен (Пс. 40,5), Апостол (Як. 5,10-16) та Євангеліє (Мр. 6,7-13) присвячені темі оздоровлення хворих. Після заамвонної, прочитавши молитву «Отче святий», священники помазували хворого та усіх його домашніх. У супроводі співу стихир переходили до помазування помешкання, предметів. Священники робили знак хреста на дверях, вікнах, входах, в кухні, у хліві.

Завершували молебнем у головній кімнаті біля хворого: кадіння, читання Євангелія (Лук. 19,1-10), сугуба ектения та відпуст. Священники поверталися до храму для роздачі антидора. Аналогічно чин повторювали впродовж семи наступних днів. Якщо це був час Великого посту, то рубрики прописували поєднувати з Літургією Напередосвячених дарів. Зауважено, що:

Якщо порівняти обряд COI (Стратегіос Paris. Coisl. №213 – В. Р.) з обрядами з інших кодексів, як-от: Синай 973, 960, 981, то він виглядатиме доволі простим. Наведений всередині єхаристійної літургії, не розбиває її та переплітається з нею і, хоча розділяє усе богослужіння на дві частини, зберігає єдність як літургії, так і обряду хворих²⁷.

Таким чином Paris. Coisl. №213, St., Petesburg №226 являють собою чипослідування згідно певних богослужбових сакраментальних форм.

Які богословські анотації та висновки? У процесі творення єхаристійних редакцій зауважуємо його зворотний бік – клерикальний. Адже від тепер не усі вірні, як раніше, а тільки священники, їхній собор, володіли право на помазування. Про це вперше чітко розпорядився патріарх Арсеній (1255-1260)²⁸.

Про містагогічне значення помазування в єхаристійній асамблеї дізнаємось від св. Кирила Олександрійського²⁹, св. Прокопія із Гази³⁰, Елігія із Ноян³¹ та ін. Отці турбуються, щоби вірні не звертались до чаклунів та ворожбитів, тому що це ідолопоклонство. Натомість у церкві містяться правдиві духовні ліки християн – це Причастя та помазання Святим Єлеєм. Церковні служителі в разі потреби самі можуть прийти з цими тайнами до хворих³².

Таким чином зауважуємо, допомогою Святого Єлею Церква переслідувала подвійну мету. По-перше, оберігала вірних від забобонів та чаклунства³³, захищаючи від фальшивих вірувань гностиків та від їх «єретичних байок»³⁴. По-друге, допомагала вглиблюватися в таїнство Христового спасіння. Через помазання єхаристійна спільнота досвідчувала терапевтичну присутність Христа. Церква не могла залишити поза увагою такого успішного містагогічного засобу. Для G. Colombo зв'язок єхаристія-помазування незмінно існував у Церкві щонайменше в передкаролінський період, проте не у значенні

²⁷ Maj J. M. Coislin 213 Eucologio della Grande Chiesa: Manoscritto greco della Biblioteca Nazionale di Parigi (ff. 101-211): Excerpta ex Dissertatione ad Doctoratum / Pontificium Istitutum Orientale. Romae. 1995.

²⁸ Тафт Ф. Візантійський обряд: Коротка історія / пер. з англ. Р. Скакун, перед. М. Петрович. Львів. 2011.

²⁹ Ołeksandryjski K. De adoratione et cultu in spiritu et veritate 6, 211 (PG 68:472).

³⁰ Prokopiusz z Gazy, In Leviticum 19, 31 (PG 87:762-763).

³¹ Eligiusz z Noyanu, De rectitudine catholicae conversationis 5 (PL 40:1172-1173).

³² Bernhard P, SJ. Penance and the Anointing of the Sick. The Herder History of Dogma. Fr. Courtney SJ (transl. from German). Freiburg - London: Herder - Burns & Oates. p. 257

³³ Arranz M. L'Eucologio Costantinopolitano agli inizi del secolo XI. R., 1996. P. 366-367.

³⁴ Тафт Ф. Візантійський обряд: Коротка історія / пер. з англ. Р. Скакун, перед. М. Петрович. Львів. 2011.

альтернативної медицини або як «чудотворна дія», але як «звернення до Церкви – знаку Христа, цілителя всієї людини, яка відкривається Йому у вірі»³⁵. Богослужіння Оливопомазання відкривало на нові горизонти людського існування, життя людини у Церкві.

Низка авторів переконані, через єлей євхаристійна спільнота входила в таїнство священничого та пророчого служіння у Христі³⁶. Покликаючись на E. Lanne, S. Parenti відзначає, «che l'olio è oggetto di una consacrazione volutamente ricalcata sul modello anaforico. In questa prospettiva anche il problema del ministro può essere secondario». Клерикалізація роздавання важно посвяченого єлею не мала жодного значення³⁷. Ось чому в ранній період знаходимо так мало окремих молитов на помазування.

Наступний другий закон літургійного розвитку А. Baumstark – від простого до складного³⁸, як зауважуємо, входить в дію починаючи з кінця I-го, початку II-го тисячоліття. Розвиток чинопослідування таїнства Святого Єлею зустрічається з його включенням до складної системи літургійного добового кола, яке, в свою чергу, стало синтезом монашого та кафедрального літургійних правил. Виникають редакції, які узагальнено можна назвати Оливопомазання всередині добового кола³⁹. Розвиваючись на початковому етапі одночасно з євхаристійними редакціями, Оливопомазання всередині добового кола з часом остаточно замінює їх⁴⁰. Закономірно, що на певному історичному відтинку мають місце два паралельні устави з Літургією та без неї⁴¹.

За історичними проясненнями передумов літургійних змін звернемося до R.F. Taft. Після Торжества православ'я в Константинополі завдяки присутньому тут із початку IX ст. палестинському монашеству преп. Теодора Студита (+826 р.) почалася «ґрунтовна реформа богослужіння»⁴². Її процес тривав повільно й був розрахований, передусім, на внутрішні духовні переміни. Студійське монашество та монастирі, маючи велику резистентність супроти зовнішнього політичного тиску та міцно закоренившись у столиці, з плином часу стають законодавцями літургійної моди. Їх заслуга полягає в поширенні ідеї постійної молитви, вираженої в уставі добового кола. Твориться своєрідний

³⁵ Colombo G. «Unzione degli infermi», in *Liturgia*, ed. D. Sartore – A. M. Triacca – C. Cibien, Cinisello Balsamo 2001. S. 2038-2052

³⁶ Mélia E. *The Sacrament of the Anointing of the Sick: Its Historical Development and Current Practice // Temple of the Holly Spirit: Sickness and death of the Christian in the Liturgy: The twenty-first Liturgical Conference Saint-Serge / пер. з фр. Mettew J. O'Connell. New York. 1983.*

Baumstark. A. *Liturgie comparée*, 18-22. Поп. Emmanuel Lanne. *Liturgia comparata*. Roma. 1969. S. 6-13.

Arranz M. *L'Eucologio Costantinopolitano agli inizi del secolo XI*. R., 1996. P. 366-367.

³⁷ Colombo G. «Unzione degli infermi», in *Liturgia*, ed. D. Sartore – A. M. Triacca – C. Cibien, Cinisello Balsamo 2001. S. 2038-2052

³⁸ Baumstark A. *Liturgie comparée: Principes et Méthodes pour l'étude historique des liturgie chrétiennes*. Chevetogne. 1953.

³⁹ Hutccheon C. R. «The Euchelaion – Mystery of restoration: Anointing in the Byzantine Tradition», *Worship* 76/1. 2002. S. 25-42.

⁴⁰ Meyendorf P. *The Anointing of the Sick*, Orthodox Liturgy Series 1, Crestwood, New York 2009; рум. пер., *Taina Sfântului Maslu*, Cluj-Napoca. 2011

⁴¹ Kaczynski R. «Feier der Krankensalbung», в Mayer H.B., ред., *Gottesdienst der Kirche. Handbuch der Liturgiewissenschaft. Teil 7,2. Sakramentliche Feiern. I/2*, Regensburg. 1992.

⁴² Тафт Ф. *Візантійський обряд: Коротка історія / пер. з англ. Р. Скакун, перед. М. Петрович. Львів. 2011.*

«симбіоз кафедрального храму і монастиря», що переростає в «гібридний студійський обряд, у якому саваїтський часослов з його порядком псалмів та гімнів наклався на єктенії та молитви із Великої церкви»⁴³. За словами Т. Pott, «*le vie liturgique que le vie monastique*» збігаються⁴⁴.

Історія дає зрозуміти, що на певному етапі відбувається процес омонашення церковного богослужіння, що не обминає також і Оливопомазання. В результаті постає багатий літургійний матеріал, складений з цілої низки монастирсько-кафедральних списків чинопослідування Святого Єлею. Різні за структурою та змістом, їх головним характерним елементом являється включення до системи добового кола.

Чинопослідування Оливопомазання, як бачимо, ускладнилось. Починали звечора під час всенощного – Вечірня, Повечір'я, Паніхіс. Продовжували зранку на Утрені та Літургії. Змінні частини були посвячені молитві за хворих, що дозволяє стверджувати, що усі ці богослужіння були свого роду за хворих. Існують дві основні форми добового чинопослідування за студійським та єрусалимським уставом. Між ними певні різниці, які в цілому не порушують загальної добової структури.

Важливим елементом стає поява в X ст. канону «*Εὐχῆς ἐλαίου ψαλμὸς ἐξ Ἀρσενίου*» на Паніхісі Син. №973⁴⁵. Головний претендент на авторство – Арсеній з Корфу (+959 р.), але й ця версія не до кінця остаточна.

Не можна не зауважити появи акту примирення. Хворі, зробивши три поклони на схід, просили пробачення перед священиками, а ті, давши їм прощення, продовжували молитву. Існували різні формули, які вимовляли з обидвох сторін. Подекуди процес набував повноцінного обрядового вигляду⁴⁶. Враження, що суб'єкт позиціонував себе не стільки як хворий, але як каяник⁴⁷.

Типовим представником добової групи являється чин із кодексу Син. №973⁴⁸. Згідно даного джерела після спільно відслуженого всенощного протягом наступних семи днів священики відправляли Літургію за хворого. Читали належні кожній Літургії молитви на освячення елею, прокимен, Апостол та Євангеліє. На сугубій єктенії наводили особливі прохання за хворого. Є цікавим, що під час Великого входу хворий на середині храму падав лицем до землі, а священики мали пройти над ним⁴⁹. Хворого причащали. Після заамвонно молитви перед солеєю слідувала семикратна черга молитов на помазань. Священики по черзі помазували хворого та вимовляли «Отче святий». Мазали також усіх присутніх. Процесійно та із молитвою хворого відносили додому. Помазували постіль хворого, усіх домашніх та будівлю. Знову читали Євангеліє.

⁴³ Taft R. F. *La liturgia delle ore in oriente e occidente: Le origini dell'ufficio e il suo significato per oggi* / пер. з англ. Sara Staffuzza. Roma. 2001.

⁴⁴ Thomas P. *La réforme liturgique byzantine: Étude du phénomène de l'évolution non-spontanée de la liturgie byzantine*. Roma, *Revue Théologique de Louvain* Année 2000. PP. 567-569

⁴⁵ Петровский А. Къ истории послѣдованія таинства елеосвященія // *Христанское чтение*. 1903. С. 50.

⁴⁶ Arranz. M. *Le preghiere degli infermi*, 338-341; пор. P. Meyendorff. *The Anointing of the Sick*. 46-51

⁴⁷ Arranz. M. *Le preghiere degli infermi*, 338-341; пор. P. Meyendorff. *The Anointing of the Sick*, 46-51

⁴⁸ Arranz. M. *Le preghiere degli infermi*, 338-341; пор. P. Meyendorff. *The Anointing of the Sick*, 46-51

⁴⁹ Петровский А. Къ истории послѣдованія таинства елеосвященія // *Христанское чтение*. 1903. С. 50.

Після того хворий подібно до новопросвічених не мився цілий тиждень та не споживав м'яса⁵⁰. За аналогічною схемою слідувала ціла група манускриптів⁵¹.

Добова редакція таїнства Оливопомазання багата за змістом. Але вона виявилась занадто складною та обтяжливою. Були випадки, коли хворих приводили на кінець богослужіння. А якщо й це за важко, то священники відправлялися до дому хворого⁵². Виникла потреба простішого незалежного від добового правила чинопослідування, більш пристосованого до парафіяльних умов. Добовий чин був приречений до зникнення. Н. Одинцов стверджує, що на східнослов'янських теренах добова форма відходить вже у XV ст.⁵³

Яку богословську містагогічну інтерпретацію можна запропонувати? Монаший добовий літургійний ритм визначив богослужіння таїнства Оливопомазання, як смиренне стояння та чування перед Господом, есхатологічне очікування приходу Царства. Діяльним символом стала участь у всеночному, а кульмінацією та звершенням Євхаристія та Святий Єлей – помазання на царство⁵⁴. Добове правило Оливопомазання було сповненням правила покаєння та приготуванням для достойного причастя⁵⁵. Доказом служить те, що майже всі рукописні Євхологіони приписували помазування не тільки хворих, але й усіх присутніх, рідних, а священники помазували один одного. Хворі й здорові усі разом, запрошені до участі в таїнстві, яке перевищує межі людської хвороби та страждання. З-під уваги не виключені навіть речі та дім хворого⁵⁶. Історичний досвід вказує на старовинне переконання, що добове літургійне правило володіє терапевтичним потенціалом та становить осердя священнодії та молитви Церкви за хворих.

Добова структура чинопослідування таїнства Святого Єлею говорить про його принципово глибоке еклезіологічне значення⁵⁷. Адже обов'язковим елементом становив акт примирення зі священниками, а в їх особах з усією Церквою. Семикратні моління семи священників, семиразове помазування – знак повного прощення та очищення⁵⁸. Вершиною являвся момент, коли над головою каяника прочитували кінцеву розгрішальну молитву «Царю святий», друга частина з якої - «Боже, Спасителю наш, Ти через пророка свого Натана», має безпосереднє відношення до чину Сповіді⁵⁹.

Первісна містагогічна ідея Оливопомазання - хворий розгрішається та зцілюється Церквою, у Церкві та для Церкви. Мета - відновленні стосунків, реінтеграція у Тілі Христовому, щоби хворий каяник відчував себе Його

⁵⁰ Петровский А. Къ истории послѣдованія таинства елеосвященія // Христанское чтение. 1903. С. 50.

⁵¹ Успенский А. Таинство Елеосвященія. С. 72

⁵² De Meester P. Studi sui sacramenti amministrati secondo il rito bizantino. Roma. 1947.

⁵³ Одинцов Н. Порядок общественного и частного богослуженія/ С. 285.

⁵⁴ Meyendorff. P. The Anointing of the Sick. S. 85-87.

⁵⁵ Meyendorff. P. The Anointing of the Sick. S. 85-87.

⁵⁶ De Meester P. Studi sui sacramenti amministrati secondo il rito bizantino. Roma. 1947.

⁵⁷ Arranz. M. Le preghiere degli infermi, 338-341; поp. P. Meyendorff. The Anointing of the Sick, 46-51

⁵⁸ Thomas P. La réforme liturgique byzantine: Étude du phénomène de l'évolution non-spontanée de la liturgie byzantine. Roma, Revue Théologique de Louvain Année 2000/ PP. 567-569

⁵⁹ Pott T. La réforme liturgique byzantine: Étude du phénomène de l'évolution non-spontanée de la liturgie byzantine. Roma. 2000.

оновленим та повноцінним членом. Подібна перспектива - частина цілісного процесу воцерковлення, ін-еклезіалізації, що має позитивне значення⁶⁰. Діяльна присутність Церкви біля ліжка хворого має бути, не репрезентативною, мовляв, досить одного священника, який може гарантувати важність таїнства, але реально-фізичною, втіленою, спільнотною, на що вказує у своїх рекомендаціях К. Rahner⁶¹.

Вибудовуючи наступну паралель з *liturgie comparé* А. Baumstark, зауважуємо, що з XIV-XVI ст. в історії чинопослідування Святого Єлею відбувається подальша еволюційна зміна, яка являє собою зворотній поступальний процес – ретроспективний поступ⁶². Як сказано вище, богослужіння Оливопомазання неминуче повертається до початкових спрощених форм. Відбувається відокремлення від Літургії Євхаристії та від Літургії добового кола. Однак з попереднього літургійного контексту все таки зберігає за собою певні богослужбові елементи. Твориться третя редакція Святого Єлею, яка стає синтезом попередніх літургійних форм і показує себе як новий самостійний чин⁶³. Щось нове та старе.

Погоджуємося, що даний процес еволюції проходив двома паралельними шляхами: редукція-рекуперація⁶⁴ та неосаваїтський синтез. Покликаючись на Т. Pott, констатуємо, що це була справжня реформа, послідовний органічний розвиток первісних форм і структур – «адаптація-розвиток»⁶⁵.

Згідно з А. Петровским, процес літургійного унезалежнення Оливопомазання розпочався в XIV ст.⁶⁶. Головна мета – не лише в спрощенні колишніх громіздких літургійних форм, але, насамперед, в адаптації до домашніх поза храмових умов.

У пізній візантійський період відбувається усунення Церкви від керівництва лікарнями. Контроль перебрали на себе лікарі, одержуючи для цього необхідну фінансово-матеріальну підтримку від імперії. Маючи до лікарень обмежений доступ, Церкві стало важко проводити довгі добові чини. Треба було пристосуватися до нових умов⁶⁷.

У загальних рисах підсумуємо процес даного реформування. Як зауважено, все відбувалося більш-менш поетапно, допоки Оливопомазання

⁶⁰ Rahahner K. *The Anointing of the Sick*, Denville, N.J. : Dimension Books, 1970. 38 p.

⁶¹ Rahahner K. *The Anointing of the Sick*, Denville, N.J. : Dimension Books, 1970. 38 p.

⁶² Baumstark A. *Liturgie comparée: Principes et Méthodes pour l'étude historique des liturgie chrétiennes*. Chevetogne. 1953.

⁶³ Baumstark A. *Liturgie comparée: Principes et Méthodes pour l'étude historique des liturgie chrétiennes*. Chevetogne. 1953.

⁶⁴ Pott T. *La réforme liturgique byzantine: Étude du phénomène de l'évolution non-spontanée de la liturgie byzantine*. Roma. 2000.

⁶⁵ Pott T. *La réforme liturgique byzantine: Étude du phénomène de l'évolution non-spontanée de la liturgie byzantine*. Roma. 2000.

⁶⁶ Петровский А.В., прот. [К истории последования Таинства елеосвящения](#) // Христианское чтение. 1903. №7. – С. 47-48

⁶⁷ Paul F. Bradshaw. *Alle origini del culto cristiano: Fonti e metodi per lo studio della liturgia dei primi secoli*. Roma. 2007. S. 197-205

набуло остаточної структури та змісту з виходом друкованих видань у XVI ст. Слід звернутися до досліджень А. Петровського, В. Алентова, Е. Mélia, ін.⁶⁸.

Спочатку зі структури Оливопомазання повністю зникають його вечірні богослужіння - Вечірня та Паніхіс. В основу першої частини лягає Утреня її скороченому вигляді. Існують її різні історичні редакції. Найбільш стійкими стають початковий псалом, алилуя, тропарі, Пс. 50, канон, екзапостолярій, хвалитні стихири, кінцевий тропар. У більшій своїй частині вони збережені в сьогоднішньому варіанті повного чину⁶⁹.

Друга частина чинопослідування Оливопомазання - освячення елею, яка раніше мала вигляд розширеного богослужіння, пройшла шлях максимального спрощення та майже злилася з першою. Будучи в євхаристійних та добових чинах інтегрованою з початком Божественної літургії, з другої частини залишилися мирна ектенія, молитва освячення «Господи, милістю і щедротами» та тропарі⁷⁰.

Третя сучасна частина циклу семи священників – прокимен, апостол, алилуя, євангеліє, сугуба ектенія, молитва чергового священника, помазання - стала відголоском колишньої семиденної Літургії за хворого. Як показують євхологійні джерела, у підборі апостольських та євангельських читань існувало велике різноманіття. Найбільше відповідають сучасному порядку афонські списки, які датують з початком XIV ст. Щодо молитов семи чергових священників, то майже кожне століття представляє їх у різному складі та порядку. Вперше їх сучасний список наведено в рукописі Син. №996 із XVI ст.⁷¹

Четверта сучасна частина - молитва розгрішення з Євангелієм над головою, тропарі, сугуба ектенія, відпуст – навпаки, стає новим додатковим елементом, що з'являється доволі пізно в XIV ст. Кількість молитов в євхологійних джерелах різна: одна чи декілька. Сучасна «Царю святий» вперше зустрічається на переломі XV-XVI ст., що свідчить про те, що її остаточно затвердження прийшло ще пізніше⁷².

Позадобовий чин дістав дві основні форми: перша – повна семи пресвітерів, подібна до сучасної, а друга – скорочена. Остання мала одну серію читань та одне помазання⁷³. На це важливо звернути увагу, бо чомусь деякі

⁶⁸ Mélia E. The Sacrament of the Anointing of the Sick: Its Historical Development and Current Practice // Temple of the Holly Spirit: Sickness and death of the Christian in the Liturgy: The twenty-first Liturgical Conference Saint-Serge / пер. з фр. Mettew J. O'Connell. New York. 1983. S. 151-157.

Mélia E. The Sacrament of the Anointing of the Sick: Its Historical Development and Current Practice // Temple of the Holly Spirit: Sickness and death of the Christian in the Liturgy: The twenty-first Liturgical Conference Saint-Serge /. Mettew J. O'Connell. New York. 1983.

Петровський А.В., прот. [К історії послєдовання Таїнства елеосвячення](#) // Христианское чтение. 1903. С. 47-48

⁶⁹ Одинцов Н. Порядок общественного и частного богослужения. С. 285.

⁷⁰ Thomas P. La réforme liturgique byzantine: Étude du phénomène de l'évolution non-spontanée de la liturgie byzantine. Roma, Revue Théologique de Louvain Année 2000. PP. 567-569

⁷¹ Hutcheon C. R. «The Euchelaion – Mystery of restoration: Anointing in the Byzantine Tradition», Worship 76/1. 2002. S. 25-42.

⁷² Meyendorf P. The Anointing of the Sick, Orthodox Liturgy Series 1, Crestwood, New York 2009; рум. пер., Taina Sfântului Maslu, Cluj-Napoca. 2011

⁷³ Taft R. F. La liturgia delle ore in oriente e occidente: Le origini dell'ufficio e il suo significato per oggi / пер. з англ. Sara Staffuzza. Roma. 2001.

сучасні офіційні требники східнослов'янських церков передбачають тільки повну форму⁷⁴. В КИІ-006 знаходимо цікаву рубрику, що говорить: «Чин елеопомазання прийнято не скорочувати. Навіть коли служить один священик, то він нічого не скорочує, бо він замінює собор священиків, він соборує. Але в разі потреби благословляється священикові скоротити цей чин так, як того вимагають священики».

Підсумовуючи зауважимо наступне. Реформи ретроспективного поступу виявили себе не як реанімація старих пригаслих форм Оливопомазання, але як синтез, свого роду узгодження з новими умовами. Бачимо одночасний поворот до поза добових редакцій та відхід від літургії Євхаристії. Незалежний устав дозволив богослужінню таїнства хворих зробити поступальний крок, стати більш гнучким з пасторального та літургійного огляду.

Яким чином Єлеосвячення відображає процес терапевтичного служіння Церкви? Святий Єлей є таким собі незалежним таїнством, призначеним для благо-існування індивідуумів? Однозначно, розглядати таїнство Святого Єлею, абстрагуючись від основного містагогійного контексту життя в Христі, неправильно. Виясненням цього питання тісно займається Р. Meyendorff. Для нього Соборування – успішне доповнення до таїнств введення, а по своїй структурі та змісту незалежні редакції вповні зберігають містагогійні принципи есхатологічного стриму церковного життя⁷⁵.

Висновки

В результаті у статті нами по-новому класифіковано та досліджено складну літургійно-богословську передісторію таїнства Святого Єлею. Встановлено тісний зв'язок із принципами *liturgie comparée*, за А. Baumstark. Це первісні євхаристійні редакції, подальші монастирсько-кафедральні ускладнення у зв'язку з літургійним добовим колом. Остаточна ретроспективна редакція незалежного чину й надалі підвладна еволюційним змінам, про що свідчить теперішнє поширення звичаю скороченого обряду, як ординарної форми Оливопомазання, та мода на загальне Соборування всіх хворих та здорових у часі Великого посту. Важливо пам'ятати, що в основі лежить одна й та сама містагогійна мета – оздоровче примирення з Церквою, входження в таїнство Церкви, воцерковлення. Доказова база складена з раніш досліджених євхологійних джерел, таких як Paris. Coisl. №213, St., Petesburg №226, Син. №973, що представляють похідні чи паралельні історичні редакції чину.

Аналіз та реконструкція історично-літургійного підґрунтя еволюції Святого Єлею приводить до висновку, що душпастирям та мирянам потрібно працювати над збагаченням розуміння та інтерпретації містагогійного значення Святого Єлею як таїнства літургійно-терапевтичного воцерковлення. Історія вчить, що таїнство Оливопомазання є глибоким сакраментально-символічним актом, літургійно-терапевтичною дією Церкви для Церкви.

⁷⁴ Meyendorff. P. The Anointing of the Sick. 85-87.

⁷⁵ Meyendorf P. The Anointing of the Sick, Orthodox Liturgy Series 1, Crestwood, New York. 2009; Taina Sfântului Maslu, Cluj-Napoca. 2011

REFERENCES

1. Rak V. Bohoslovia Sviatoho Yeleiu na slovianskomu Skhodi (KhIKh-KhKhI st.): Shliakhy do mistahohiinoho rozuminnia. Romae. 2018. S. 65-76.
2. Taft F. Vizantiiskyi obriad: Korotka istoriia / per. z anhl. R. Skakun, pred. M. Petrovych. Lviv. 2011.
3. Shmeman O . Za zhyttia svitu: Tainstva i pravoslavia. Vyd-vo: UKU. Lviv. 2009. 219 s.
4. Arranz M. LEucologio Costantinopolitano agli inizi del secolo XI. R., 1996. P. 366-367.
5. Baumstark. A. Liturgie comparée, 18-22. Por. Emmanuel Lanne. Liturgia comparata. Roma 1969. S. 6-13.
6. Baumstark A. Liturgie comparée: Principes et Méthodes pour l'étude historique des liturgie chrétiennes. Chevetogne. 1953.
7. Bernhard P, SJ. Penance and the Anointing of the Sick. The Herder History of Dogma. Fr. Courtney SJ (transl. from German). Freiburg - London: Herder - Burns & Oates. 257 p.
8. Colombo G. «Unzione degli infermi», in Liturgia, ed. D. Sartore – A. M. Triacca – C. Cibien, Cinisello Balsamo 2001. S. 2038-2052
9. De Meester P. Studi sui sacramenti amministrati secondo il rito bizantino. Roma. 1947.
10. Eligiusz z Noyanu, De rectitudine catholicae conversationis 5 (PL 40:1172-1173).
11. Hutcheon C. R. «The Euchelaion Mystery of Restoration: Anointing in the Byzantine Tradition.» W 76.1. 2002. S. 25-42.
12. Kaczynski R. «Feier der Krankensalbung». Mayer H.B., Gottesdienst der Kirche. Handbuch der Liturgiewissenschaft. Teil 7,2. Sakramentliche Feirn. I/2, Regensburg. 1992.
13. Mélia E. The Sacrament of the Anointing of the Sick: Its Historical Development and Current Practice // Temple of the Holly Spirit: Sickness and death of the Christian in the Liturgy: The twenty-first Liturgical Conference Saint-Serge / Mettew J. OConnell. New York 1983. S. 151-157
14. Maj J. M. Coislin 213 Eucologio della Grande Chiesa: Manoscritto greco della Biblioteca Nazionale di Parigi (ff. 101-211): Excerpta ex Dissertatione ad Doctoratum / Pontificium Istitutum Orientale. Romae.1995.
15. Meyendorff P. The Anointing of the Sick, International Journal of Orthodox Theology 2:1. 2011. S. 70-78.
16. Ołeksandryjski K. De adoratione et cultu in spiritu et veritate 6, 211 (PG 68:472).
17. Pott T. La réforme liturgique byzantine: Étude du phénomène de lévolution non-spontanée de la liturgie byzantine. Roma. 2000.
18. Paul F. Bradshaw. Alle origini del culto cristiano: Fonti e metodi per lo studio della liturgia dei primi secoli. Roma. 2007. S. 197-205.
19. Prokopiusz z Gazy, In Leviticum 19, 31 (PG 87:762-763).

20. Rahahner K. The Anointing of the Sick, Denville, N.J. : Dimension Books, 1970. 38 p.

21. Taft R. F. La liturgia delle ore in oriente e occidente: Le origini dell'ufficio e il suo significato per oggi / per. z anhl. Sara Staffuzza. Roma. 2001.

22. Thomas P. La réforme liturgique byzantine: Étude du phénomène de l'évolution non-spontanée de la liturgie byzantine. Roma, Revue Théologique de Louvain Année 2000. pp. 567-569

23. Wobbemin G. Altchristliche Liturgische Stücke aus der Kirche Aegyptens nebst einem dogmatischen Brief des Bischofs Serapion von Thmuis, TU, Leipzig. 1989.

24. Arrants M. Ystselenye dushy y tela. Taynstvo Eleosviashcheniya y druhye terapevtycheskiye y razreshytelnye molytvy y chyny Vyzantyskoi Tradytssy. Ystorycheskyi opyt, Rym. 2001.

25. Petrovskiy A.V., prot. K ystoryy posledovaniya Taynstva eleosviashcheniya // Khrystyanskoe chtenye. 1903. №7. – S. 47-48.

26. Odyntsov N. Poriadok obshchestvennaho y chastnaho bohosluzheniia, 285.

27. Uspenskiy A. Taynstvo Eleosviashcheniia, 72.

*Стаття надійшла до редакції 23.06.2023 р.
Стаття рекомендована до друку 13.07.2023 р.*